

İTİKÂDİ İSLAM MEZHEPLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Mehmet HABERLİ*

Öz

Hz. Peygamber döneminde ister itikâdi ister fikhî hiçbir mezhep ortaya çıkmamıştır. Çünkü sahabe karşılaştığı problemleri Hz. Peygamber'e arz etmiş; o da sahabelerin ihtilaf ve tereddüt ettiği konuları çözüme kavuşturmuştur. Ancak Hz. Peygamberin vefatının ardından ortaya çıkan bir kısım ihtilaflar, müslümanlar arasında bölünmelere sebep olmuş, İtikâdi bakımdan çeşitli mezhep ve fırkaların doğmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca farklı sosyo-kültürel çevrelerde yetişen insanların düşünceleri de ihtilafların ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Özetle çalışmamız İslam'daki anlayış farklılaşmasına sebep olan temel etkenler üzerinde durmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam, Mezhep, İtikadi Fırkalar.

FACTORS THAT EFFECTS THE EMERGENCE OF ISLAMIC THEOLOGICAL MADHHABS

160

Abstract

No madhhabs during the period of Prophet Mohammed rose be it fiqh, be it theological. Because sahaba informed Prophet Mohammed about the problems that they faced; He found solutions for the matters that sahaba are on collision and hesitated. However some disputes which emerged after the passing of Prophet Mohammed resulted in some divisions among Muslims and this established ground to the rise of various madhhabs and divisions as theological. Besides consideration of people who grew up in different socio-cultural circumference played crucial role in occurrence of controversies. In brief, our study aims to emphasize on the factors which caused differentiation of insights in Islam.

Keywords: Islam, Madhhabs, Theological Divisions.

* Uzman, Bilecik Üniversitesi, mehmet.haberli@bilecik.edu.tr

GİRİŞ

İslam dininin itikâdi ve amelî alandaki düşünce okulları diyebileceğimiz mezhepler, ister siyasi ve itikâdi isterse fikhî olsun, müştereken mezheb adıyla anılmaktadır.¹ Sözlükte ‘gidilen yol’, ‘gitme zamanı’ veya ‘gitme’ anlamına gelen ‘mezhep’ kelimesi Arapçada ‘bir yerden bir yere gitmek’ anlamına gelen ‘z-h-b’ kökünden gelmektedir.² Dini terminolojide ise, dinin ana kaynaklarını anlamada ve uygulamada ortaya çıkan farklılıkların kurumsallaştığı dini grup,³ imam veya müçtehit kabul edilen kişilerin anlayış ve görüşlerinden teşekkül eden itikâdi veya fikhî yol (dinî ve şer’î tarîk) şeklinde tarif edilmektedir.⁴ Ancak İslâm’daki itikâdi, fikhî veya siyasi bölünmelerin hepsinin mezhep olarak adlandırılması karışıklığa sebep olmaktadır.⁵ Bu sebeple ‘mezhep’ kelimesi, İslam tarihinde genellikle fikhî ayrılıklar için kullanılmış, itikâdi ve siyasi konularda cemaatten ayrılan grup ve zümreler daha çok ‘firka’, bazen de ‘Nihle’ terimleriyle ifade edilmiştir.⁶ Böylelikle ‘firka’ veya ‘nihle’ adıyla anılan topluluklar, fikhî mezheplerden ayrılmıştır. Ancak türkçede, hem itikâdi ve siyasi, hem de fikhî sahadaki topluluklar için ‘mezhep’ kelimesi yaygın olduğundan, bu kelime çalışma içerisinde firak ya da

¹ Bkz. Ethem Ruhi, Fığlalı, “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler”, *İslami İlimler Dergisi*, Sy. 4, Ankara, 1980, s. 115.

² Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari İbn Manzur, *Lisanü’l ‘Arab*, Beyrut, ts. , I, 393–394.

³ Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta, 2003, s. 1.

⁴ Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmî: Giriş*, İstanbul, 1996, s. 97.

⁵ Bkz. Fığlalı, Ethem Ruhi, “Çevirenin Önsözü”, *Mezhepler arasındaki farklar: el-Fark beyne’l-fırak*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1991, s. XIII.

⁶ Mustafa Öz, “Mezhep Kavramı Üzerine”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2002, c. XV, sy. 1-2, s. 304. Nitekim İsferyî’nin, “*et-Tebzir Fi’d-Din ve Temyizü’l-Fırkatî’n-Naciye ‘Ani’l-Fırak’ül Halikin*” ; Bağdadî’nin *el-Fark Beyne’l Fırak*; el-Kummi’nin “*Kitabü’l-Makâlat ve’l-Fırak*” adlı eserlerinin adında firak kelimesinin geçmesi ve bu eserlerin sadece itikâdi mezhepleri ele alması da bunu gösterir.

nihal olarak tabir edilen ve itikadi veya siyasi konular sebebiyle ortaya çıkan grupları ifade edecektir.

Mezhepler tarihine bakıldığında; hiçbir mezhep kurucusunun bir mezhep tesis etmek amacıyla yola çıkmadığı görülmektedir. Mezhep kurucusu olarak nitelendirilen kişiler, kesinlikle ortaya yeni bir din veya şeriat koymamışlar, dinin mutlak veya müteşâbih nasslarından yola çıkarak, bazı meseleler hakkındaki fikirlerini beyan etmişlerdir. Zaman içerisinde bu kişilere tabi olanların çoğalmasi ile oluşan zümreler, ya tabi oldukları imama ya da sahip oldukları ana görüşe nispetle isimlendirilmişlerdir. Bununla birlikte sadece kurucularının fikirlerinden ibaret olmayan mezhepler, bir çok sebep ve olaylar neticesinde ortaya çıkmışlardır. Nitekim mezhep kurucularının fikirlerinin toplumlarca kabulü ve yayılması, siyasi ve itikadi yapılara bağlılığın yanı sıra büyük ölçüde mevcut sosyo kültürel şartlara ve zaruretlere de bağlı bulunmaktadır.⁷ Bu bakımdan mezheplerin ortaya çıkışını bir şahıs veya olaya indirgemek doğru değildir. Nitekim tarihsel sürece bakıldığında, hiçbir olay veya fikri cereyanın bir anda ortaya çıkmadığı görülmektedir. Her olayın tarihi bir arka planında, o olay ya da fikri cereyanın ortaya çıkmasına sebep olan hadiseler zinciri, bir siyak sibak ilişkisi bulunmaktadır.

İnsanların olaylar karşısındaki tavırları ve tepkileri, içinde yetiştikleri toplumun örf, adet, gelenek, görenek ve o toplumun dünyayı ve olayları algılayış biçiminden bağımsız değildir. Bunun yanında insanların sahip oldukları mizaç, huy, zekâ, vb. faktörler, onların düşüncelerinin şekillenmesine ve birbirlerinden farklı anlayışlara sahip olmalarına etki eder. Bu durum insanların sosyal ve pratik hayatta karşılaştıkları dini problemlere bu farklılıklara göre çözümler ürettiklerini

⁷ Sabri Hizmetli, "İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1983, c. XXVI, s. 657.

ve kendi mizaç ve tabiatlarına uygun dini hareketlere yöneldiklerini açıkça ortaya koymaktadır.⁸

Şüphesiz mezheplerin ortaya çıkmasında, yukarıda sözü edilen ve daha sayılamayacak bir çok etken bulunmaktadır. Bütün etkenleri ele almak çalışmanın kapsamını aşacağından, burada özellikle İslamdaki siyasi ve itikadi bölünmelere yol açan sebep ve olaylar üzerinde durulacaktır.

1. İslam'ın İnsanlara Tanıdığı Düşünce Hürriyeti

İslam dini insanları düşünmeye, hakkı ve hakikati aramaya sevk etmektedir. Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde insanlar düşünmeye davet edilmiş, onlara tefekkür ve teakkül etmeleri konusunda tavsiyelerde bulunulmuştur. Nitekim *"Apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'an'ı indirdik."*⁹, *"İnsan düşünmez mi ki, daha önce o hiçbir şey olmadığı halde biz kendisini yaratmışızdır?"*¹⁰ gibi ayetler insanı düşünmeye davet ve sevk etmektedir. Bu bakımdan dinin temel prensiplerine aykırı olmamak kaydı ile İslâmiyet'in, tefekkürü teşvik ettiğini, bunun da farklı anlayışların ortaya çıkmasına katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

2. Kuran'ın Dili ve Muhtevası

Kur'an-ı Kerim'in dilinin Arapça olması, nassları anlama noktasında farklılıkların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Kur'an-ı Kerim'de *"Biz, anlayıp düşünmeniz için onu Arapça bir Kur'an kıldık."*

⁸ Bkz. Sönmez Kutlu, *"İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu"*, İslamiyat, c. IV, Ankara, 2001, 16.

⁹ Kur'an, Nahl, 44.

¹⁰ Kur'an, Meryem, 67.

buyrulmuştur.¹¹ Bu sebeple, Arap olan veya olmayanların Kur'an'ı anlama ve ondan yararlanma noktasında aynı seviyede olmadıklarını ifade etmek gerekir. Bu durum birkısım yanlış anlamalara, açıklama ve yorumlara yol açabileceği gibi, hatalı yaklaşımlara ve fikirlere de sebep olmaktadır.¹² Ayrıca İslam, ayetleri okuyup anlama ve açıklama noktasında herkese tam bir fikir ve vicdan hürriyeti tanımaktadır. Dolayısıyla Kur'an ayetlerinden çıkarılacak hükümler veya görüşler, onlardan hüküm çıkaran kişilerin akıl, bilgi, kültür ve idrak durumuna göre çoğalmakta, bu da farklı dini anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Farklı anlayış ve düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olan bir diğer etken, Kuran-ı Kerim'de bulunan muhkem ve müteşâbih ayetlerdir. Nitekim Kuran-ı Kerim, Al-i İmran suresinde âyetleri muhkem ve müteşâbih olarak ikiye ayırmaktadır:

“Sana Kitab'ı indiren O'dur. O'nun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevîl etmek için ondaki müteşâbih ayetlerin peşine düşerler. Hâlbuki O'nun tevîlini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: O'na inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar.”¹³

Kur'an'daki muhkem ayetler, belirli bir anlamı ifade eden, tevîl ve tefsir edilmeye ihtiyacı olmayan, içerdiği hükümler mana ve maksatları

¹¹ Kur'an, Zuhuf, 3.

¹² Bkz. Sabri Hizmetli, “İtikâdi İslam Mezheplerinin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Bâbilik-Bahâilik”, *İslam'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği* (Kutlu Doğum Haftası), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 218-219.

¹³ Kur'an, Âl-i İmran, 7.

yönünden anlaşılır ayetlerdir. Buna karşın müteşabihler anlamı ve maksatları kapalı, dolayısıyla anlaşılması zor ayetlerdir. “Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir”¹⁴ ve “Rahmân, Arş’a istivâ etmiştir.”¹⁵ gibi Kuran’da geçen ve te’vile açık olan ifadelerin değişik şekilde yorumlanmaları, farklı dini anlayışların doğmasında etkili olmuştur. Nitekim İslam mezhepleri tarihinde ortaya çıkan fırkaların tamamına yakını Kuran-ı Kerim’de bulunan bu müteşabih ayetlerden faydalanma yoluna gitmişlerdir.¹⁶ Buradan hareketle, itikâdi farklılıklardan ortaya çıkan mezheplerin tamamının da; vahiylerin üslubu, muhkem ve müteşabih ayetlerden istifade ile ortaya çıktığını söylemek mümkündür.¹⁷

Ku’ran’ın birçok ayeti ve Hz. Peygamber’in pek çok hadisinde, ulûhiyet, cennet ve cehenneme dair, çoğunluğu ancak işitmekle öğrenilebilen, nakle dayalı olan sem’iyyat nevinden bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, Allah’ın zatı, sıfatları, fiilleri, ahiret ahvali, cennet ve cehennemden söz eden çok sayıda ayet ve hadis bulunmaktadır. Ahiret âlemine ilişkin bilgiler Hz. Peygamber tarafından insanlara tebliğ edilip açıklanmıştır. Sahabe de bunları dinleyip, kavrayarak bunlara iman etmiş, bu meseleler etrafında ortaya çıkan tartışmalar ise Hz. Peygamber tarafından çözüme kavuşturmuşlardır. Ancak Hz. Peygamber’in vefatından sonra, bu gibi meseleler Kur’an ve hadislere dayanılarak farklı anlayışlar çerçevesinde çözülmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan herhangi bir dini meselede, birçok farklı anlayışın ve buna bağlı hükümlerin ve te’villerin ortaya çıkması doğaldır. Bu anlayış farklılıkları sonraki dönemlerde Müslümanlar arasında bir kısım ihtilaflara sebep olmuş ve bu nevi ihtilaflar neticesinde Müşebbihe

¹⁴ Kur’an, Fetih, 10.

¹⁵ Kur’an, Taha, 5.

¹⁶ Bkz. Ethem Ruhi Fırlalı, “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler”, *İslami İlimler Dergisi*, Ankara, 1980, sy. 4, s. 125.

¹⁷ Bkz. Fırlalı, “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler”, s. 127.

ve Mücessime olarak tabir edilen birtakım Ğulat (aşırı) fırkalar ortaya çıkmıştır.

İçtihat dediğimiz nasslardan yani Kuran-ı Kerim ve Sünnet'ten hüküm çıkarma da mezheplerin doğuşuna etki etmiştir. Şöyle ki: Kur'an ve Sünnet'te, hakkında bilgi bulunmayan konular bulunmaktadır. Böyle durumlarda müctehidler, bu iki nasstan hüküm istinbat etmek suretiyle meseleleri çözüme kavuşturmaya çalışmışlardır. Ancak daha sonra ortaya çıkan bazı kişiler, kendi görüşlerini bir kısım zorlama ve batini te'villerle Kur'an ve Sünnete dayandırmaya çalışmışlar, böylelikle kendilerini meşru bir zemine oturtmak istemişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin sonradan farklı şekilde yorumlanması, birtakım ihtilaflara dayanak noktası oluşturmuş, farklı dini anlayışların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

3. Müslümanların Farklı Kültürlerle Teması

166

Mezheplerin ortaya çıkışında önemli olan etkenlerden biri de dış kültürlerin tesiridir. İslâmiyet'in özellikle hicri birinci asrın sonlarına doğru eski din ve düşüncelerin yaygın olarak bulunduğu Irak, Suriye, İran ve Mısır gibi geniş bir coğrafyaya yayılması, farklı kültürlerin kaynaşmasına yol açmıştır. Nitekim dünya tarihinde etkili olmuş güçlü kültür ve medeniyetlerin, devletlerin benzer şekilde yıkılıp kaybolmadığı başka kültür ve medeniyetlerde farklı biçimlerde tekrar ortaya çıktıkları bilinmektedir.¹⁸ Bu sebeple İslamiyet'i yeni kabul eden milletler de eski dinlerine ve kültürlerine ait birtakım fikirleri, inanışları de beraberinde İslamiyet'e taşımışlardır. Örneğin, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinlere mensup iken daha sonra İslâmiyeti benimsemiş olanlar, eski dinlerine ait bazı inanç ve eski kültür kalıntılarını da mensup oldukları yeni dine taşıyarak onlara da dini bir motif kazandırmışlardır. Özellikle İsrâiliyât

¹⁸ Bkz. Kutlu, "İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", s. 17.

dediğimiz Kur'an ve sünnetin temel anlayışına ters düşen bu batıl inanışlar, efsaneler İslâm'daki firkalaşmaya etki eden faktörlerdendir.

4. Hz. Peygamber sonrası ihtilaflar

Hz. Peygamber döneminde ister itikâdi ister fikhî hiçbir mezhebin vücuda gelmesi söz konusu olmamıştır. Çünkü sahabe karşılaştığı problemleri Hz. Peygamber'e arz etmiş; o da sahabelerin ihtilaf ve tereddüt ettiği konuları çözüme kavuşturmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber ümmette sapmaya sebep olabilecek meselelere de müdahale etmiş, ortaya çıkabilecek dalâlet ve ayrılıkların önüne geçmiştir. Örneğin; Hz. Peygamber döneminde birkısım sahabe kaderin mahiyeti ilgili olarak sözler sarf etmiş, Hz. Peygamber de buna oldukça öfkelenmiş ve onları bu mesele hakkında münakaşa etmekten sakındırmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in sahabeleri tartışmaktan menettiği bu mesele, Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan İslam firkaları arasındaki en önemli ihtilaf meselelerinin başında yer almıştır.

167

Yukarıda sözü edilen sebeplerin yanısıra, Hz. Peygamber'in ölüm döşeginde başlayan ve vefatından sonra ortaya çıkan birtakım ihtilaflar, sonraki dönemlerde meydana gelen büyük ihtilafların ve ayrılıkların çıkış noktası oluşturmuştur. Bu ihtilaf noktalarının bir kısmı İslam ümmeti arasında günümüze kadar sürecektir ayrılıkları tetiklemiştir. Bunlar: Kırtâs Hadisesi, Üsame ordusunun sefere çıkma meselesi, Hz. Peygamber'in gerçekten vefat edip etmediği, nereye defnedileceği, Fedek arazisi konusundaki ihtilaf ve Devlet başkanı (halife-imam) kimin olacağı konusu.

4.1. Kırtâs Olayı

İbn-i Abbas'tan nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber ölüm döşegindeyken hastalığının şiddetlendiği bir zamanda '*Haydin bana (yazacak bir şey getirin de) size bir kitap yazdırayım ki, bundan sonra yolunuzu şaşırmanız.*'¹⁹ buyurmuştur.²⁰ Bunun üzerine orada bulunan sahabeden bir kısmı, Hz. Peygamber'in bu sözleri, geçirdiği şiddetli hastalığın tesiri ile söylemiş olabileceğini, dinin tamamlanmış olduğunu, kendilerine Kur'an ve Sünnetin yeterli olacağını, dolayısıyla da böyle bir şeye lüzum olmadığını söylerken; diğer bir grup da Hz. Peygamber'in bu emrinin yerine getirilmesi konusunda ısrar etmiştir. Bu konudaki tartışmalar büyümeye başlayınca, Hz. Peygamber de; '*Bir Peygamber'in yanında niza yakışmaz*'²¹ buyurarak yanındakilerden uzaklaşmalarını istemiştir. Kaynaklarda zikredilen bu olay, zahiren basit gibi görünsede, Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde hilafetin kimin hakkı olacağı konusunda ümmet arasında ihtilaflara neden olmuş, özellikle de Ehl-i Sünnet ile Şia arasında büyük ayrılıkların doğmasına sebep olmuştur. Nitekim Şia, '*Şayet Hz. Peygamber o vasiyeti yazdırabilseydi, Ali'ye dini ve dünyevi yetkilerini ona devredip onu kendisinden sonraki halife tayin edecekti.*' iddiasında bulunarak imamet nazariyelerini bu olay ile delillendirmeye çalışmıştır. Buna karşılık Ehl-i Sünnet, Hariciler ve Mu'tezile, bunu kabul etmeyip Hz. Peygamber'in kimseyi kendisine vasi

¹⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, (trc. Mehmed Sofuoğlu), İstanbul, 1988, s. 17.

²⁰ Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer ibn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1981, c. V/238.

²¹ Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim b. el-Haccac, *Tercümet-ü Sahihi Müslim ve Şerhuhu*, (thk. Ahmet Davudoğlu), İstanbul, 1974, Megazi 83, İlim 39, Cihad 176, Vasiyye 22; Ebû'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 2002, s. 30.

bırakmadığını; çünkü ‘.....bugün sizin dininizi tamamladım’²² ayetinin manasının açık olduğunu, Kur’an’ın tamamlanması ile kaydedilecek bir şeyin bulunmadığını savunmuşlardır.

4.2. Üsame b. Zeyd Ordusu Meselesi

Hız. Peygamber’in hastalığı sırasında gerçekleşen bir başka ihtilaf, Üsame ordusunun gönderilip gönderilmemesi konusunda yaşanmıştır. Hız. Peygamber’in ‘Üsame’nin ordusunu hazırlayın. Allah, bundan dönene lanet etsin.’ demesi üzerine orada bulunanlar arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Bir grup Hız. Peygamber’in bu emrine uymak gerektiğini, Üsame’nin zaten Medine’den ayrılmak üzere olduğunu söylemiş; bir başka grup da Hız. Peygamber’in hastalığının şiddetlendiğini ve ondan ayrılmaya gönüllerinin razı olmayacağını söyleyip, neticeyi almak için biraz daha sabredilmesi gerektiğini söylemişlerdir.²³ Ancak Hız. Ebû Bekir’in ısrarlı çıkışı neticesinde Üsame ordusu sefere gönderilmiş ve anlaşmazlık çözülmüştür.

4.3. Peygamber’in Ölüp Ölmediği ve Defin Yeri Meselesi

Hız. Peygamber’in vefatının ardından onun ölüp ölmediği ve defin yeri konusunda da ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Hız. Peygamber’in vefat etmesi ile başsız kalan Müslümanlar arasında büyük bir şaşkınlık yaşanmıştır. Hız. Ömer gibi bir sahabe dahi bu şaşkınlık ve sarsıntının tesiriyle ‘Kim Muhammed öldü derse onu şu kılıcımla öldürürüm. O, İsa gibi göğe yükseldi.’ diyerek, Hız. Peygamber’in vefat ettiğini söyleyenlere tepkisini ortaya koymuştur. Bunun üzerine Hız. Ebû Bekir, “Şüphesiz sen de öleceksin, onlar da ölecekler.”²⁴ meâlindeki ayetini okumuş ve

²² Kur’an, Mâide, 4.

²³ Şehristânî, *el-Milel*,30.

²⁴ Kur’an, Zümer, 30.

insanlara hitaben, ‘Kim Muhammed’e ibadet ediyorsa, bilsin ki o ölmüştür, kim de Muhammed’in ilahına ibadet ediyorsa bilsin ki, Allah diridir, ölmez, ölmeyecektir.’²⁵ diyerek ortalığı yatıştırmaya çalışmıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in vefatının ardından onun nereye defnedileceği meselesi de ihtilaf konusu olmuştur. Muhacirlerden bazıları onun doğduğu, büyüdüğü ve kendisine ilk vahyin geldiği ve Kâbe’nin bulunduğu yer olan Mekke’ye defnedilmesini isterken; Ensar da Hz. Peygamber’in hicret yeri olan Medine’ye defnedilmesi gerektiğinde ısrar etmiştir. Bazıları da atası İbrahim’in ve bazı peygamberlerin defnedildiği yer olan Kudüs’e defnedilmesini istemişlerdir.²⁶ Ancak orada bulunan Hz. Ebû Bekir olaya müdahale edip ‘Peygamberler ancak öldükleri yerde defnedilirler’²⁷ hadisini duyduğunu söylemiş Hz. Peygamber’in vefat ettiği yere defnedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Neticede Hz. Peygamber’in yatmakta olduğu döşek kaldırılarak ve Hz. Peygamber’in naaşı oraya defnedilmiş,²⁸ bu ihtilaf da çözüme kavuşturulmuştur.

4.4. Fedek Arazisi

Bir başka ihtilaf da Hz. Fatıma’nın Hz. Peygamber’in vefatından sonra, Hz. Peygamber’den kalan Fedek²⁹ arazisini istemesiyle ortaya çıkmıştır. Fedek, Medine’nin kuzeyinde bir Yahudi köyüydü. Hayber’in

²⁵ Bkz. Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Tarihü’l-Ümem ve’l-Müluk*, Beyrut, 1987, II/232; Şehristânî, , *el-Milel*, 31.

²⁶ Bkz.Taberî, *Tarih*, II/239; İbn Kesir, *el-Bidâye*, V/267.

²⁷ Tirmîzi, *Cenâiz* 33.

²⁸ Ebü’l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü’l-Esîr, *El-Kamil Fi’t-Tarih* (thk. Halil Me’mun Şiha), Beyrut, 2002, II/308.

²⁹ Fedek, Medine ile Hayber arasında, Medine’ye yaklaşık 150 km mesafede bir köydür. Bugün ki adı Hâit’tir. Hayber’in fethinden sonra barış yoluyla alınmış ve yansı Hz. Peygamber’e tahsis edilmiştir.(Geniş bilgi ve bibliyografya için bkz. Hüseyin Algül, “Fedek“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1995, c. XII, 294–295.

fethinde Yahudiler, mukavemet etmeksizin burayı Hz. Peygamber'e teslim etmişlerdi. Hz. Peygamber hayatı boyunca buranın gelirini ailesine ve Haşimoğullarından muhtaç kimselere harcamıştı. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Fatıma'nın, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'la birlikte Hz. Ebû Bekir'e gelip Hayber'den kalan Fedek arazisini istemesi üzerine Hz. Ebû Bekir, Resulullah'ın '*Peygamberlere varis olunmaz*'³⁰ buyurduğunu söyleyerek onların bu isteğini reddetmiştir.³¹ Bu sebeptendir ki Hz. Ali'nin Hz. Fatıma vefat edinceye kadar Hz. Ebû Bekir'e biat etmediği rivayet edilir.

4.5. Benî Sâide Sakifesi ve Hilafet Meselesi

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ümmetin başına kimin geçeceği meselesi ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber halife bırakmamış, ümmetin başına kimin imam olacağı konusunda da bir vasiyette bulunmamıştır. Durum böyle olunca hilafet- imamet meselesi, İslam ümmetinin öncelikli olarak çözüme kavuşturulması gereken bir mesele olarak ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber kurduğu devletin liderliğine kimin geçeceğine ve hatta işin prensip ve metodunun ne olacağına dair ümmetine beşeri ve ilahi herhangi bir metot bırakmamıştır.³² Bu durum hilafet konusunda farklı seslerin yükselmesine zemin hazırlamıştır. Hz. Peygamber'in vefatını öğrenen Ensar, daha defin işi tamamlanmadan Hz. Peygamber'den sonra kimin halife olacağını kararlaştırmak için Ben-i Saide Sakifesi'nde³³ toplanmıştır. Ensar, aralarından Sa'd bin Ubade'yi

³⁰ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesai, *Sünenü'n-Nesâi*, (Çev. A. Muhtar Büyükcınar), İstanbul, 1981, cilt VII-VIII, Fey I; Buhârî, Feraiz, 2.

³¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. V/285; Taberî, *Târîh*, c. II/236.

³² Bkz. William Thomson, "*İslam ve Mezhepleri*", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 1983, sy. 1, s. 315.

³³ Sakifetü Beni Saide: Ensardan Benû Ka'b b. Hazrec b. Saide Oğullarının Medine'de bulunan gölgeliğidir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra burada toplanılmış, hilafet

hilafete getirmek istemiştir. Sa'd orada bulunanlara bir hutbe irâd etmiş, bu hutbede: Ensar'ın İslâmiyet'i ilk önce kabul etmekle fazilet kazandığını, Küreyşlilerin ise Hz. Peygamber'e eziyet ettiğini söyleyerek bu emirliğin Ensar'ın hakkı olduğunu söylemiştir. Buna karşın Muhacirler de halifenin kendilerinden olması gerektiğini söylemişler, bir başka grup da Haşimoğulları'nın en üstünü olması sebebiyle Hz. Ali'nin devlet başkanı olmasını istemiştir. Bu olaylar sırasında, Ensar'ın Ben-i Saide Sakifesi'nde imam seçmek üzere toplandığını öğrenen Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'i de yanına alarak Ben-i Saide Sakifesi'ne gitmiştir.³⁴ Hz. Ebû Bekir de burada bir konuşma yaparak, Araplara atalarının dini olması sebebiyle putperestliği bırakmanın zor geldiğini belirtmiştir. Hz. Ebû Bekir; Muhacirlerin Hz. Peygamber'e iman ettiklerini, ona maddi-manevi yardımda bulduklarını ve Hz. Peygamber'le birlikte şiddetli eziyetlere ve sıkıntılara katlandıklarını söylemiştir. Ayrıca yeryüzünde Allah'a ilk ibadet edenlerin muhacirler olduğunu ve muhacirlerin Hz. Peygamber'in dostları, akrabaları ve kavmi olmaları sebebiyle emirliğin onların hakkı olduğunu belirtmiştir. Hz. Ebû Bekir, Ensar'ın faziletinin inkâr edilemeyeceğini, Muhacirlerden sonra Ensar kadar şeref sahibi kimse bulunmadığını söylemiş, *'Bizler, emir; sizler, vezirsiniz. Sizden başkası ile istişarelerde bulunulmaz ve muvafakatınız alınmadan kararlar alınmaz.'* diyerek sözünü bitirmiştir. Hz. Ebû Bekir böyle dedikten sonra Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın elini tutarak, *'Bu ikisinden hangisini isterseniz ona biat edin'* demiştir. Bu arada Ensar'dan birisi ayağa kalkarak, *'Sizden bir emir, bizden de bir emir olsun'* demiştir.³⁵

tartışmaları burada yapılmıştır. Bkz. Ebu Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, Beyrut, ts. , c. III/228-29.

³⁴ Bkz. Taberî, *Târîh*, c.II, s. 233-234, 241; İbn Kesîr, *el-Bidâye*; Yakubi, *Tarihü'l-Yakûbi*, Beyrut, ts. , c. 2/123-26; Eş'arî, *Makâlatü'l-İslamiyyin ve'htilafü'l-Mûsallin* (thk. Hellmut Ritter), Wiesbaden, 1963, s. 2; Şehristânî, *el-Milel*, 32.

³⁵ Bkz. Taberî, *Târîh*, c. 2/235.

İhtilafın büyümesinden çekinen Hz. Ömer, Ebû Bekir'den elini uzatmasını isteyip ona biat etmiştir.³⁶ Hz. Ebû Bekir'in hilafet makamına getirilmesinde, onun, Hz. Peygamber'in en yakın dostu, ilk Müslümanlardan olması, hicret arkadaşlığı yapması ve Resûlullah'ın hastalığı sırasında imamet görevini ifa etmesi gibi hususiyetleri etkili olmuştur.³⁷ Bununla birlikte, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilişinde herhangi bir nass veya işaret değil, doğrudan doğruya gelişmekte olan İslam devletinin savunma ve gelişmesini gerçekleştirebilecek, birliğini ve düzenini koruyabilecek, her şeyden önce ümmete başkanlık edebilecek kabiliyette oluşu, Kureyş'li olmak hasebiyle nesep bakımından etrafında saygı uyandırışı, Müslüman olmadaki kıdemi ve Resulullah'ın en yakın arkadaşı oluşu gibi vasıflar da rol oynamıştır.³⁸

Her ne kadar hilafet meselesi niza'sız denilebilecek şekilde çözümlenmiş ise de; imamet meselesi sonraki dönemlerde İslam ümmetinin hizipleşmesine, birtakım siyasi-dinî zümrelere bölünmesine yol açmıştır. Nitekim Eş'arî (h. 260/324), Hz. Peygamber'den sonra ümmetin birçok hususta ihtilafa düştüğünü belirttikten sonra, imameti Müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilafların ilki olarak zikretmiş³⁹; Şehristani (h. 469/548) ise imamet, İslam ümmeti arasındaki en büyük ihtilaf meselesi olduğunu ve Müslümanların dini meselelerin hiç birinde bu meselede olduğu kadar silaha sarılmamış olduğunu belirtmiştir.⁴⁰ Mezhepler tarihi alanında eser vermiş, çok önemli olan bu iki müellifin, kitaplarında bu ihtilafa vurgu yapması meselenin ehemmiyetini açığa

³⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye*, c. V/245. Eş'arî, bu konuşma sırasında Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'in " İmamlar Kureyş'tendir." Sözü'nü naklettiğini ve onun bu sözü üzerine, Ensar 'ın bu söze boyun eğerek biat ettiğini belirtmektedir. Bkz. Makâlat, s. 2.

³⁷ Âdem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*, İstanbul, 2004, s. 106.

³⁸ Ethem R. Fıglalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul, 2001, s. 27.

³⁹ Eş'arî, *Makâlat*, s. 2.

⁴⁰ Şehristânî, *el-Milel*, 31.

çıkarmaktadır. Nitekim hilafet meselesi, İslam tarihinde yol açtığı tartışmalar sebebiyle başlıca ihtilaf ve ayrılık noktalarından birini oluşturmuştur.

Bu ihtilafların yanı sıra, Hz. Osman'ın öldürülmesi ile başlayan olaylar; Halife Hz. Ali döneminde yaşanan Cemel ve Sıffin savaşları, ümmet arasında çözümü zor itikadi meselelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu savaşlar birçok soruyu da beraberinde getirmiş; bu olaylar sırasında öldüren ve öldürülenlerin durumu, bu fiili işleyenin cebir altında olup olmadığı, büyük günah işleyenin durumu, imanın tarifi, sınırı ve kader gibi meseleler tartışma konusu olmaya başlamıştır.⁴¹ Bu durum fikir ayrılıklarına sebep olurken diğer yandan da Hâricilik, Şîilik, Kaderilik, Cebrilik ve Mu'tezile gibi siyasi, itikadi fırkanın teşekkülüne yol açmıştır.

Sonuç

İslam'daki itikadi ayrılıkların sebeplerini iki genel başlık altında toplayacak olursak: genel sebepler olarak nitelendirebilecek; İnsanların sahip olduğu mizaç, huy ve akıl farklılığı, İslam'daki düşünce özgürlüğü, vahyin dili ve muhtevası, dış kültürlerle münasebet ve Yunan felsefesinin İslam düşünce sistemini etkilemesi gibi sebepler, aynı zamanda diğer dinlerdeki ihtilaf ve ayrılıklara zemin teşkil edebilecek türdendir. Özel sebepler başlığı altında incelenebilecek; Kırtas olayı, Fedek arazisi, Üsame ordusunun gönderilmesi, Hz. Peygamber sonrası ihtilaflar, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemindeki olaylar ise doğrudan İtikadi İslam mezheplerinin ortaya çıkışına etki eden sebeplerdendir. Bu noktada Hz. peygamber sonrası meydana gelen ihtilaflardan, özellikle imamet meselesine ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Bu meselenin, günümüzde dahi İslam ümmeti arasındaki temel ihtilaf noktalarından

⁴¹ Topaloğlu, *Kelam İlmî*, s. 21.

biri olmaya devam ettiği görülmektedir. Nitekim İslam Ümmetine bugün bile bakıldığında, en derin itikadi-siyasi bölünmenin Sünniler ve İmamiyet nazariyesi etrafında şekillenen Şii gruplar arasında olduğu görülmektedir. Bu durum İslam'daki, düşünce farklılıkları, dini, siyasi ayrılık veya ihtilafların sadece tarihsel seyir içerisinde kalmadığını, günümüze kadar uzandığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Algül, Hüseyin, “Fedek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1995, c. XII, ss. 294–295.

Apak, Adem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*, İstanbul, 2004.

Bağdadi, Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temimi Abdülkahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar: El-Fark Beyne’l-Fırak.*, (Trc. Ethem Ruhi Fığlalı) Ankara Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.

Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buharî ve Tercemesi* (trc. Mehmed Sofuoğlu), İstanbul, 1988.

El-Hamevî, Ebu Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah, *Mu’cemü’l-Büldan*, Beyrut, ts.

Eş’ari, Ebü’l-Hasan Ebü’l-Hasan İbn Ebu Bişr Ali b. İsmail b. İshak, *Makalatü’l-İslâmiyyin ve’htilafü’l-Musallin*, (thk. Hellmut Ritter), Wiesbaden 1963.

Fığlalı, Ethem Ruhi, “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler”, *İslami İtimler Dergisi*, Sy. 4, Ankara, 1980, ss. 115-131.

....., *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, İstanbul 2001.

Hizmetli, Sabri, “İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXVI, Ankara, 1983, ss. 653-680.

....., “İtikadî İslam Mezheplerinin Ortaya Çıkış Sebepleri ve Bâbilik-Bahâilik”, *İslam’da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği* (Kutlu Doğum Haftası), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, ss. 215-221.

İbn Kesir, Ebü’l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidaye Ve’n-Nihaye*, Beyrut, 1981.

İbn Manzur, Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrerrem b. Ali el-Ensari, *Lisanü’l ‘Arab*, Beyrut, ts.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kamil Fi't-Tarih* (thk. Halil Me'mun Şiha) Beyrut, 2002.

İsferayini, Ebü'l-Muzaffer İmadüddin Şahfur b. Tahir, *et-Tebisir Fi'd-Din Ve Temyizü'l-Fırkati'n-Naciye Ani'l-Frak'ül Halikin* (yay. Muhammed Kevseri), (y.y.) 1940.

Kutlu, Sönmez, "İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri Olgusu", *İslamiyat*, sy. 4, Ankara, 2001, ss. 15-36

Müslim b. el-Haccac, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi, *Tercümet-ü Sahihi Müslim ve Şerhuhu*, (Thk. Ahmet Davudoğlu), İstanbul, 1974.

Nesai, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâi*, (Çev. A. Muhtar Büyükçınar), İstanbul, 1981.

Öz, Mustafa, "Mezhep Kavramı Üzerine", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Ankara, 2002, c. XV, sy. 1-2, ss. 304-308.

Sarıkaya, Mehmet Saffet, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta, 2003.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 2002.

Taberi, Ebu Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk*, Beyrut 1987.

Thomson, William, (Çev. Adil Özdemir) "İslam ve Mezhepleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, c. I, 1983, ss. 313-332.

Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi: Giriş*, İstanbul 1996.

Ya'kubi, İbn Vazih Ahmed b. İshak b. Ca'fer, *Tarihü'l-Yakubi*, Beyrut, ts.

Künye:

Haberli, Mehmet, "İtikâdi İslam Mezheplerinin Ortaya Çıkışına Etki Eden Faktörler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1, (2012): 160-177.